

IN MEMORIAM

AKADEMIK PROF. DR. BOGO GRAFENAUER

Ljubljana, 16. 3. 1916 - Ljubljana, 12. 5. 1995

S smrtjo Boga Grafenauerja je slovenski znanstveni, intelektualni in kulturni prostor, znotraj njega pa še prav posebej slovensko zgodovino, izgubil človeka, ki je bistveno sooblikoval naše vedenje o slovenski zgodovini v njenem celotnem loku od najstarejših pa do najnovejših obdobij, ki je po rezultatih svojega znanstvenega dela spadal v svetu med najbolj ugledne in v krogu domače znanosti in javnosti med najbolj upoštrevane znanstvenike, ki je kot široko razgledan intelektualec vselej ostro opazoval vse bistveni stvari sodobnega življenja, ki si je zavestno nalagal naloge, za katere je smatral, da so potrebne zaradi slovenske narodne usode in ki je imel tudi pogum za kritične besede o stvareh, za katere je presodil, da so zgrešene ali za sodobno življenje v pomembni meri nevarne. Slovensko zgodovino je z njim izgubilo morda svojega zadnjega "univerzalnega" zgodovinarja z najbolj vsestranskim in raznovrstnim ter tudi po obsegu verjetno najobsežnejšim znanstvenim opusom v zgodovini slovenskega zgodovinarstva. In čeprav je natančna določitev in opredelitev njegovega pomena v slovenskem zgodovinarstvu naloga, ki še čaka, je že sedaj nedvomno, da mu pripada mesto ob Francu in Milku Kosu, Ljudmilu Hauptmannu ter Franu Zwitterju; tj. ob njegovih - kot je nekje sam zapisal - "znanstvenih pradedih, dedih in očetih".

Bogo Grafenauer se je rodil leta 1916 v družini gimnazijskega profesorja, predvsem pa znanega slovenskega literarnega zgodovinarja in etnografa Ivana Grafenauerja, ki je v Ljubljano prišel s Koroške, iz Ziljske doline, kjer so Grafenauerjevi bivali vsaj že od srede 17. stoletja.

Družinsko okolje, v katerem je odrasčal, je v marsičem vplivalo tako na izoblikovanje njegovega duhovnega profila kot na usmeritev njegovega dela. Ob že osnovnošolski odločitvi za zgodovino, za katero je v očetovi knjižnici našel dovolj naslovov za branje, je bil oče mlademu Bogu prvi vodnik v svet znanstvenega dela. In tako kot je oče imel sina za svojega učenca, je tudi sin štel očeta za svojega prvega učitelja, kateremu je leta 1952 v zahvalo za to njegovo vlogo posvetil svojo - morda najboljšo - monografijo o ustoličevanju koroških vojvod; ob očetovem delu se je zlasti podrobno seznanil s slovenskim srednjeveškim duhovnim življenjem, znotraj njega pa še prav posebej s starejšim slovenskim slovstvom. Za Grafenauerjevo delo in njegovo intelektualno zorenje pa ni bil nič manj pomemben njegov koroški izvor, kjer je kot osnovnošolec in kasneje študent preživel pri svojem dedu počitnice in spoznaval v črnogledih poznih tridesetih letih pred začetkom druge svetovne vojne prav na meji slovenskega življa na Koroškem "vsakdanjo težo in tragiko boja za lastno besedo in svojo dušo". Prav to spoznanje o tragičnem ("razčetrverjenem") položaju slovenskega naroda med obema svetovnima vojnama, pogojenem z geopolitičnim položajem slovenskega ozemlja, se je odrazilo že v njegovi mladostni publicistiki, kjer sta se mu po lastnih besedah - oprtemu na konkretne analize konkretnega zgodovinskega razvoja in položaja; tj. na zgodovinski način mišljenja - izoblikovala na eni strani pogled na slovenstvo kot prvinsko življensko skupnost, na drugi strani pa odločitev biti Slovenec, ki je pomenila presojeti svet okrog sebe s prvenstveno slovenskega (in ne ideološko-strankarskega) stališča. Večino svojih mladostnih publicističnih člankov je Grafenauer objavil v letih 1938 - 1940 v Dejanju kot študent krščansko-socialističnega kroga. star (oz. mlad) med 22 in 24 let. Skupaj s Kocbekovimi so dajali Grafenauerjevi članki ton in barvo tej reviji v vprašanjih, ki so se tikala široko pojmovanih narodnih zahtev.

Med letoma 1935 in 1940 je Grafenauer - potem, ko je zaključil šolanje na ljubljanski klasični gimnaziji, ki mu je s svojim programom in visokim nivojem profesorjev dala odlične podlage za njegov nadaljnji študij in delo (lahko si predstavljamo, da temelji prav v teh podlagah, tj. v zavedanju pomena temeljite gimnazijske izobrazbe za nadaljnji študij in življenje, njegov kasnejši silovit odpor proti reformnim improvizacijam in političnim reorganizacijam šolstva) - na ljubljanski Filozofski fakulteti študiral zgodovino in geografijo, kjer je vse izpite opravil z najvišjimi ocenami. V nekem pogovoru je sam povedal, da se je v tem času največ naučil od Milka Kosa in Frana Zwittera, katerih predavanja je tudi poslušal, ter od razprav Ljudmila Hauptmanna, ki pa je takrat že kar nekaj časa predaval v Zagrebu. Tedaj se je tudi močneje usmeril v srednjeveško zgodovino, kjer je zlasti veliko sodeloval z Milkom Kosom, ki je Grafenauerja tudi predvidel za bodočega nosilca katedre za zgodovino Slovencev in v mesecu njegove diplome leta 1940 tudi predložil fakulteti sistematiziranje te katedre. To je bil čas, ko je Evropa že bila v vojni, kar je mlademu Grafenauerju preprečilo, da bi šel na študij še v tujino.

Tako je šel Grafenauer po končanem študiju najprej služiti vojsko. Ob napadu na Jugoslavijo je prišel v vojno ujetništvo, odkoder pa je bil kmalu izpuščen. V Ljubljani se je nato vključil v skupino, v kateri je bil tudi Zwitter, ki je v okviru OF že tedaj začela pripravljati in zbirati gradivo o vprašanju slovenskih meja, za katerega so pravilno predvideli, da bo po koncu vojne še kako aktualno. Internacija v Italijo, kjer je ostal več kakor leto dni do kapitulacije Italije, je začasno prekinila to delo. Zato pa je z očetovo pomočjo, ki mu je poslal ustrezno literaturo, v tem času prisilnega bivanja opravil tekstno kritiko dveh vrinkov v Švabskem zrcalu, ki predstavljata enega središčnih problemov genealogije virov ustoličevanja koroških vojvod, od katere razrešitve v kar največji meri zavisi tudi interpretacija obreda. Po vrnitvi v Ljubljano je leta 1944 doktoriral z disertacijo o kmečkih puntih in se po koncu vojne ponovno intenzivno posvetil vprašanju slovenskih meja ter kot ekspert jugoslovanske delegacije (predvsem za koroška vprašanja) sodeloval poleti leta 1946 na mirovni konferenci v Parizu. Skorajda petdeset let zatem, le par let pred svojo smrtjo, se je Grafenauer zaradi odgovornosti, ki jo je čutil za narodovo usodo, v novih zgodovinskih okoliščinah osamosvojene Slovenije še enkrat vrnil k mejnim vprašanjem ter za slovensko stran v pogajanjih o slovensko-hrvaški meji zbral in pripravil zgodovinsko dokumentacijo.

Svojo akademsko in profesorsko pot na ljubljanski univerzi je začel kot docent decembra 1946 z nastopnim predavanjem o problemih in nalogah slovenskega zgodovinopisja, ki je v marsičem bilo tudi program njegovega osebnega dela. Postal je prvi univerzitetni učitelj na šele

takrat ustanovljeni katedri za zgodovino Slovencev. Z univerzo, fakulteto in Oddelkom za zgodovino (Historičnim seminarjem) je bil poslej povezan velik del njegovega življenja in dela; več kot tri in pol desetletja do upokojitve v začetku osemdesetih let. Tudi potem je ves čas redno prihajal v svoj kabinet ter na oddelek, kjer je nekaj časa tudi predaval; njegovo učiteljsko delo pa se je dokončno zaključilo šele junija 1993, ko je pod njegovim mentorstvom doktoriral njegov zadnji učenec. Grafenauer je že leta 1951 postal izredni, leta 1956, star natančno štirideset let, pa redni univerzitetni profesor. Poleg zgodovine Slovencev, v začetku do leta 1918, kasneje do 18. stoletja, je predaval tudi uvod v študij zgodovine in po smrti profesorja Čremošnika nekaj časa še zgodovino jugoslovanskih narodov. Njegovo delo na fakulteti pa se ni omejevalo samo na predavanja in izpite ter sploh na delo s študenti, ampak je bil v letih 1957 in 1958 dekan ter v letih 1958 - 1960 prodekan Filozofske fakultete, v sedemdesetih letih pa še predstojnik Oddelka za zgodovino. Najdlje, kar 16 let med letoma 1964 in 1980, pa je vodil fakultetno študijsko komisijo. Tako dolgo predsednikovanje temu pomembnemu fakultetnemu organu je na eni strani posledica njegove žive zavzetosti za študijsko problematiko in šolstvo nasploh, na drugi strani pa gotovo tudi odraz priznanja za njegovo uspešno delo na tem področju, ko je ves čas kritično spremljal in ocenjeval stanje in reforme šolstva na Slovenskem. Trdno prepričan, da morata šolstvo in univerza slediti razvoju izobraževanja in znanstvenih disciplin v svetu, je vedno znova opozarjal, da morajo biti predlagane spremembe in novosti strokovno preiščene (ne pa ideološko postavljene, kot npr. krčenje starejše zgodovine na račun najnovejše, pa še tu le parcialne zgodovine, skupna jedra, odprava stare gimnazije in uvedba obvezne enotne osemletke z argumentom "boja zoper socialno diferenciacijo" ipd.), da morajo upoštevati možnosti in posebnosti slovenskega in jugoslovanskega prostora, predvsem pa, da morajo težiti k takšnemu izobraževalnemu procesu, ki bo omogočal kar se da široko, odprto in h kritičnemu razmišljanju naravnano izobrazbo mladega človeka; skratka izobrazbo "za življenje", kot se je sam izrazil. V tem okviru bi morala zgodovina kot šolski predmet obsegati življenje v vseh njegovih ravninah in razsežnostih in pri mladih ljudeh oblikovati konkretno zgodovinsko mišljenje in smisel za zgodovinsko kulturo. S takšnimi predlogi in prizadevanji po moderni in odprti organizaciji šolstva je skušal Grafenauer konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let prodreti v šolski sistem - v ta namen je izdelal osnutek programa pouka zgodovine v usmerjenem izobraževanju, ki so ga kot osnovo pri razpravi o reformi sprejeli tudi zgodovinarji v drugih jugoslovanskih republikah - in vplivati na njegovo preoblikovanje tako, da bi humanistika in družboslovje kot sestavni del splošne kulture in izobrazbe obdržali oz. celo okrepili svoje mesto v izobraževalnem procesu. Njegovi naporji so bili takrat politično zavrnjeni in zato tudi neuspešni. To je bilo eno izmed razočaranj, ki je skupaj s sočasnimi posegi v univerzo odločilno vplivalo na njegovo naglo odločitev o upokojitvi. Za njegovo desetletja dolgo angažirano delovanje se mu je Filozofska fakulteta leta 1984 zahvalila z naslovom zaslužnega profesorja.

Grafenauerjevo delo seveda ni bilo omejeno samo na fakulteto in univerzo, ampak je bilo mnogo širše. Glede na mesto objave tega spominskega zapisa o pokojnem prof. Grafenauerju, je potrebno posebej poudariti njegovo trajno tesno povezanost z Zgodovinskim časopisom. Bil je prvi glavni in odgovorni urednik tega osrednjega glasila slovenskih zgodovinarjev in pod njegovim urednikovanjem je med letoma 1947 in 1968 izšlo prvih 22 letnikov Zgodovinskega časopisa; član uredniškega odbora pa je ostal vse do svoje smrti. Predvsem pa je bil Grafenauer eden najvztrajnejših in najplodovitejših piscev, katerega tekste - od razprav preko polemik, spominskih in jubilejnih zapisov, do knjižnih ocen in poročil - najdemo skorajda v vsakem letniku Zgodovinskega časopisa in katerega študije so marsikdaj zaznamovale posamezne številke in jim dajale ton; med takšne zagotovo spada njegov tekst o problemih in nalogah slovenskega zgodovinopisja v našem času, natisnjen leta 1947 v prvem letniku Zgodovinskega časopisa, kakor npr. tudi leta 1993 - to je v letu, v katerem so izšli njegovi zadnji prispevki v Zgodovinskem časopisu - objavljen tekst Ob pisanju o slovenskem zgodovinopisju, ki je v isti sapi polemičen prikaz slovenskega zgodovinopisja in razmerja slovenskih zgodovinarjev do oblasti po drugi svetovni vojni ter hkrati zasnova kritičnega pretresa položaja in stanja zgodovinske vede na Slovenskem v povojnem, komunističnem času, povrh vsega pa še izjemno pričevanje in dokument o nekaterih manj poznanih stvareh znotraj zgodovinarske srenje iz bližnje preteklosti.

Grafenauerjevo ime je neločljivo povezano tudi z Zgodovinskim društvom za Slovenijo (kasnejšo Zvezo zgodovinskih društev), pri tem je sodeloval od začetka. Na ustanovnem občnem zboru te stanovske organizacije slovenskih zgodovinarjev je bil novembra 1946 izvoljen med odbornike, med letoma 1948 in 1952 je bil tajnik, v razdobju 1968-1974 pa predsednik društva. Od ustanovitve Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije leta 1954 je sodeloval tudi v njenem odboru, pozneje pa je postal tudi član Jugoslovanskega komiteja za historične vede. V zvezi s temi njegovimi funkcijami in seveda tudi v zvezi z njegovim ostalim delom je bilo povezano njegovo sodelovanje pri številnih simpozijih, zborovanjih, kongresih in drugih s stroko povezanih srečanjih, odborih in telesih v slovenskem, eksjugoslovanskem in mednarodnem prostoru. Tu je posebej potrebno omeniti njegovo delo pri uresničevanju arhivskega sporazuma z Avstrijo, povezanega z uspešno vrnitvijo številnega pomembnega starejšega arhivskega gradiva v Slovenijo, zaradi česar je tudi postal častni član Arhivskega društva Slovenije. V desetletju od leta 1978 do leta 1988 je bil predsednik Slovenske maticе, pri čemer je odločilno prispeval k njeni uveljavitvi in vključitvi v burne razprave in politično dogajanje v osemdesetih letih. Matica je v času Grafenauerjevega vodstva s svojimi stališči in mnenji, ki jih je velikokrat (vsaj v zasnovi) formuliral Grafenauer sam, kot ena najvidnejših strokovnih in znanstvenih ustanov aktivno in glasno posegla v politična opredeljevanja (in z njimi povezana razhajanja) slovenskega in takratnega jugoslovanskega političnega in kulturnega življenja, hkrati pa je redno in natančno izpolnjevala svoj knjižni program in s številnimi strokovnimi posveti načenjala in odpirala najrazličnejše kulturnozgodovinske teme. S častljivo ustanovo, ki je od druge polovice prejšnjega stoletja tako tesno zvezana s slovenskim nacionalnim, kulturnim in znanstvenim vzponom ter številnimi resnično uglednimi imeni, ki so stala in stojijo zadaj, je ostal Grafenauer, ki je postal tudi častni član Slovenske maticе, aktivno povezan vse do svoje smrti. Čeprav delujoč v Ljubljani, je ves čas ostal povezan tudi z njemu najdražjo Koroško, kjer je aktivno sodeloval pri Koroških kulturnih dnevih in bil od konca sedemdesetih let predsednik Kluba koroških Slovencev v Ljubljani.

Zaradi svojega izjemnega znanstvenega in strokovnega dela ter tudi nasploh zaradi zavzete angažiranosti na številnih področjih je bil Bogo Grafenauer deležen raznih priznanj (od katerih so nekatera bila že omenjena), odlikovanj in nagrad. Leta 1968 je tako postal dopisni, štiri leta kasneje pa redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Od leta 1975 je bil zunanji dopisni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne in Hercegovine in od leta 1978 še zunanji dopisni član Srpske akademije nauka i umjetnosti. Za svoje znanstveno delo je dvakrat prejel nagrado sklada Borisa Kidriča in leta 1989 Kidričevo nagrado za življensko delo. Bil je tudi Tischlerjev nagrajenec ter nosilec visokih državnih odlikovanj.

Vsi ocenjevalci Grafenauerjevega dela, ki so ob njegovih jubilejih in različnih priložnostih predstavljali in ocenjevali njegov znanstveni opus, so opozarjali, da je bila njegova znanstvenoraziskovalna pozornost usmerjena v več področij. Toda kot vsestranski zgodovinar je bil Bogo Grafenauer v prvi vrsti zagotovo medievist; po mnenju Nade Klaić, profesorice srednjeveške hrvaške zgodovine na zagrebški univerzi, izraženem leta 1971, celo "danes brez dvoma najboljši medievist v naši državi". Prav na področju srednjeveške in še posebej zgodnjersrednjeveške zgodovine je Grafenauer nemara dosegel najbolj pomembne rezultate svojega znanstvenega dela in tu je bila tudi širina njegovega raziskovanja največja. Številne njegove razprave posvečene vprašanjem tistega časa, presegajo slovenski prostor in okvir in se ukvarjajo s širšimi vprašanji južnoslovanske, srednjeevropske in jugovzhodnoevropske zgodovine. Med naslovi iz tega sklopa njegove bibliografije je potrebno opozoriti na dela, ki so posvečena vprašanjem razmerja med Avari in Slovani v 6. in v začetku 7. stoletja, slovanskim naselitvenim valovom na Balkan, slovansko-nemški borbi za srednje Podonavje v 9. stoletju, etnični in družbeni (fevdalni) strukturi jugoslovanskih narodov v srednjem veku. Pisal je o nekaterih osnovnih vprašanjih najstarejše hrvaške zgodovine, kjer je bila (in je) še zlasti temeljnega pomena njegova kritika poročila Konstantina Porfirogeneta o naselitvi Hrvatov. Veliko pozornost je posvečal panonskemu prostoru v 9. stoletju. Še kot študent je napisal kritiko Grivčeve knjige o Kocljju, kateremu je sam kasneje posvetil pomembno razpravo. V zvezi s kompleksom vprašanj okrog Cirila in Metoda je zvezanih kar nekaj Grafenauerjevih važnih razprav in del, ki segajo od kritične ocene raznih publikacij o tem preko že omenjenega Koclja do tematike Brižinskih

spomenikov ter vprašanja pristnosti pisma papeža Hadrijana II. S temi deli je v veliki meri posegal tudi v problematiko tedanje kulturne zgodovine.

Največ pozornosti pa je Bogo Grafenauer v sklopu zgodnj srednjeveških raziskav posvetil problematiki zgodnj srednjeveške slovenske, v prvi vrsti karantanske zgodovine. Tudi tu segajo njegova prva dela že v študentska leta, ko je polemiziral z Malom (kasneje zelo intenzivno tudi s Hauptmannom) in njegovim videnjem starejše slovenske zgodovine. Njegova prva pomembna razprava o Karantaniji je iz leta 1942 in v njej je ob analizi Konverzije časovno natančneje opredelil usodne zgodovinske dogodke, zvezane s karantansko podreditvijo Bavarcem, kar je kasneje sprejel tudi Milko Kos. Že leta 1946 je v Koroškem zborniku podal v razpravi o Karantaniji koncept svojih nazorov o njej, ki ga ni spremenil do konca in ki jih je dokončno razvil in dokumentiral v leta 1952 objavljeni obsežni knjigi Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev. V njej je ob obravnavi vprašanja izvora obreda temeljito pretresel karantansko politično in družbeno zgodovino (znotraj slednje je zlasti temeljito in široko obravnaval vprašanje kosezov) in jo v primerjalni analizi vpel v širši okvir. K vprašanju Karantanije se je Grafenauer vračal tudi pozneje vedno znova; ne samo v kratkih in poljudnih sintezah ali pa v raznih knjižnih ocenah, ampak tudi v posebnih razpravah, v katerih je obravnaval posamezne probleme od vprašanja Hrvatov v njej pa do vprašanja karantanskih temeljev vojvodine Koroške in vloge Karantanije pri oblikovanju slovenske narodne zavesti. V zvezi s kosezi ter z ustoličevanjem koroških vojvod je potrebno omeniti, da je zadnje Grafenauerjevo delo o tej problematiki izšlo v Carinthii leta 1993.

Poleg karantanskih pa je Grafenauer raziskoval in reševal tudi druga pomembna vprašanja iz slovenske zgodnj srednjeveške zgodovine. V ta krog spadajo njegova dela, posvečena vprašanjem kot so kontinuiteta in diskontinuiteta v vzhodnoalpskem in severnojadranskem prostoru, naselitev Slovanov v ta prostor - tu je glede smeri, kronologije in tempa tega procesa postavil trdne okvirje -, pokristjanjenje Slovencev kakor tudi pomen Pavla Diakona in njegove Zgodovine Langobardov za slovensko zgodovino. To delo imamo danes, v največji meri prav po Grafenauerjevi zaslugi, prevedeno in komentirano v slovenščini. Slovenska izdaja Pavla Diakona je bila posvečena tisočštiristoletnici slovanske naselitve na današnje slovensko etnično ozemlje in v spremljajočih študijah, ki jih je Grafenauer napisal k temu delu, je podana do danes tudi najbolj temeljita zgodovinska kritika venetske teorije, ki z metodološkega stališča in stvarnega zgodovinskega razvoja kaže na njeno nevzdržnost. Hkrati pa povezuje Grafenauerjevo ukvarjanje s Pavlom Diakonom njegovo zanimanje za zgodnj srednjeveško zgodovino z njegovim živim interesom za zgodovinski razvoj najzahodnejših slovenskih predelov in za vlogo slovensko-romanske meje v njem. Tudi tem vprašanjem je posvetil več svojih razprav in člankov, še posebej dragoceni pa so tisti, ki so posvečeni Beneški Sloveniji, Režiji in Kanalski dolini oz. zgodovini tam živečih Slovencev.

Drugo veliko področje Grafenauerjevega znanstvenega dela je bila agrarna (oz. morda bolje agrarno-socialna) zgodovina, znotraj nje pa še prav posebej kmečki upori. Tudi na tem področju je začel delati že kot študent z razpravo o kmečkem uporu leta 1515 na Spodnjem Štajerskem ter z nekaterimi ocenami, ki jih je objavil takrat in kmalu po diplomu. Kmečka upornost je bila tudi tema njegove doktorske disertacije Boj za staro pravdo iz leta 1944, ki je - glede na takratna pravila in običaje doktorskega študija - izšla v tiskani obliki v samozaložbi. Njegove raziskave dela kmečkega življenja na Slovenskem pa se niso omejevale samo na 15. in 16. stoletje ampak je z obravnavo Velikega tolminskega punta leta 1713 in položaja slovenskega kmeta v letu 1848 posegel tudi v 18. in 19. stoletje, z razpravo o kmečkih uporih in ljudskih vstajah pri jugoslovanskih narodih v novem veku iz leta 1962 pa je - podobno kot v razpravah o etnični strukturi in genezi fevdalizma v eksjugoslovanskem prostoru - pokazal na pomembne razlike v posameznih okoljih in tako zavrnil tendence po nategovanju zelo različnih stvari na isto kopito ter hkrati predložil tipologijo kmečkih uporov. Številne razprave, članki in poljudni zapisi iz te problematike pa so Grafenauerju izšli zlasti okrog jubilejnega leta 1973, ko se je praznovala štiristoletnica slovensko-hrvaškega kmečkega upora. Svoja tovrstna raziskovanja je strnil v dveh knjigah (Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962; Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem, Ljubljana 1974) in končno še v drugem zvezku kolektivno napisane Zgodovine agrarnih panog (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Ljubljana 1980, poglavje Razredni boj agrarnega prebivalstva). "Čisti" agrarnozgodovinski problematiki pa so v glavnem

posvečeni samo prispevki, ki so kot posamezna poglavja izšli v prvem zvezku Zgodovine agrarnih panog (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Ljubljana 1970). Pri tem delu sta mu bila za vzgled velika francoska zgodovinarja Marc Bloch in Georges Duby ter izhodišča in razmišljanja zgodovinske šole, izoblikovane okrog revije *Annales*, kjer se je držal metodičnega napotka, "da se zgodovina ne dela samo po tekstih", da se mora prav zgodovina srednjeveških kmetov opirati bolj kot vsaka druga na sledove preteklosti, ki dopolnjujejo pisane vire ter, da je za takšno raziskovanje "nujno potreben pregled celote, ki edini more raziskovanju vdihniti generalne linije".

Naslednje področje Grafenauerjevega dela so njegove raziskave slovenske zgodovine v 19. in 20. stoletju, med katerimi na eni strani izstopajo razprave in članki, posvečeni slovenskim mejam, boju zanje in posebej narodnostnim razmeram na Koroškem, na drugi strani pa, zlasti v zadnjem času, njegove bogato dokumentirane osvetlitve in prikazi nekaterih odprtih vprašanj slovenske zgodovine med obema vojnama in celo razvoja po drugi svetovni vojni. Kvalificirane ocene tega segmenta Grafenauerjevega dela medievist gotovo ne more dati, vsekakor pa je glede prvega sklopa potrebno omeniti, da je že v letu 1946, v času, ko je bilo koroško vprašanje odprto, v Koroškem zborniku objavil tri pomembne prispevke, v katerih je rekonstruiral objektivno etnično stanje na Koroškem od prve polovice 19. stoletja pa do štetja leta 1934, pisal o narodnopolitični oblasti in o političnih gibanjih od srede 19. stoletja ter o diplomatski borbi za jugoslovansko-avstrijsko mejo v letu 1919. K tem temam se je kasneje še velikokrat vračal, pisal kritike in polemiziral z objavami z druge strani meje. O oblikovanju severne slovenske narodnostne meje in njenih današnjih vprašanjih je še leta 1992 predaval na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Slovenj Gradcu, tekst pa je bil tudi kot posebna knjižica objavljen naslednje leto. V vprašanja slovenske sodobne zgodovine 20. stoletja pa je - če odmislimo tekste zvezane s Koroško, plebiscitom leta 1920 ipd. - intenzivneje posegel v zadnjem desetletju svojega življenja, desetletju, ki ga zaznamujejo tektonski premiki v političnem dogajanju Evrope, ko se je porušil stari svet in njegova stara ureditev, kar je od zgodovinarja zahtevalo obračun za nazaj in soustvarjanje pogleda ter odločitev za usmeritev vnaprej. V ta sklop Grafenauerjevih tekstov bi lahko šteli že njegovo knjigo Slovensko narodnostno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj, v kateri je leta 1987 zbral in ponatisnil svoje mladostne publicistične članke, nastale v nekem drugem, vendar prav tako prelomnem času za Slovence, ki so tudi po skoraj pol stoletja obdržali svojo aktualnost in vrednost. Kot sopotnik in deloma kot soudeleženec, a predvsem kot zgodovinar, je leta 1991 obravnaval diferenciacijo in grupiranje političnih tokov v slovenskem političnem življenju pred izbruhom druge svetovne vojne pri nas, poskušal leta 1993 ob vprašanju zgodovinske nuje ali zgodovinske zmote opredeliti svoje videnje pomena Jugoslavije za Slovence. Čeprav brezkompromisni nasprotnik velikosrbstva in srbsko razumljenega jugoslovanstva, je Grafenauer vendarle pripadal tisti generaciji slovenskih izobražencev, ki je svoje poglede na sosede in razmerje do njih, izoblikovala na podlagi zgodovinskih izkušenj in skrajno negotovega in Slovencem nenaklonjenega vzdušja in razvoja v tridesetih letih. V tej luči sta bila predvsem Nemec in Italijan Grafenauerju najnevarnejša grožnja slovenski prihodnosti. V alternativni biti šesta jugoslovanska republika ali deseta avstrijska pokrajina po njegovem mnenju ni bilo prave izbire. Razpad Jugoslavije in slovensko oddaljevanje od nje je kot zgodovinar ocenjeval za tvegano in boleče, kot dokončno sprejemljivo dejstvo in nujno ju je sprejel šele ob vojaškem posegu v Slovenijo junija 1991. Zato pa bi se morali Slovenci, samostojni in prvič v lastni državi, po Grafenauerjevem mnenju kar najbolje zavedati zgodovinsko potrjene prehodnosti in izpostavljene geopolitične lege slovenskega prostora, ki je velikokrat krojila njegov politični zemljevid. Na zgodovinske konstante in njihova sporočila v tem pogledu je zadnjič opozarjal v članku o slovenskem zgodovinskem prostoru in državi, objavljenem leta 1993 v posebni številki Nove revije, posvečeni Slovencem in prihodnosti. Prav zavedanje temeljnega zgodovinskega pomena, ki ga je za nadaljnjo slovensko usodo imela plebiscitarna odločitev za lastno državo in nato njeno udejanjenje, je Grafenauerju narekovalo, da je bil eden glavnih organizatorjev posveta o Slovincih in državi, ki ga je jeseni 1994 organizirala Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Posveta, pri katerem je odločilno sodeloval v formulaciji njegovega programa in na katerem je, vsaj kolikor mi je znano, zadnjič javno nastopil z referatom na znanstvenem srečanju.

Svoje znanstveno zanimanje je Grafenauer usmeril tudi v zgodovino zgodovinopisja na Slovenskem in pri Slovencih ter v vprašanja teorije zgodovine. Zlasti njegova obravnava razvoja slovenskega zgodovinopisja predstavlja v slovenskem zgodovinopisju, še posebej ker je bilo Grafenauerjevo delo na tem področju izrazito sistematično, precejšnje izjemo. O razvoju slovenskega zgodovinopisja je prvič razpravljal že v svojem nastopnem predavanju leta 1946, kasneje pa še večkrat, med drugim je temu vprašanju posvetil obsežen del svoje knjige o strukturi in tehniki zgodovinske vede, pripravil v okviru dveh publikacij o jugoslovanski historiografiji pregleda o povojnem slovenskem zgodovinopisju za desetletji 1955 - 1975 in leta 1986 s svojimi razmišljanji in pogledi odprl v Tolminu okroglo mizo o zgodovinopisju na Slovenskem danes. Še prav posebej pa se je njegovo zanimanje za zgodovino slovenskega zgodovinopisja kazalo v obravnavi posameznih zgodovinarjev, kjer je ob različnih priložnostih - v raznih enciklopedijskih in biografskih geslih, v zapisih, nastalih ob jubilejih ali smrti posameznih zgodovinarjev, ob izdaji izbranih del, ponatisov ali prevodov, na simpozijih, posvečenih posameznim ljudem ipd. - razčlenjeval njihovo delo ter ocenjeval njihovo mesto in pomen, velikokrat pa še sestavil njihovo bibliografijo. Na tak način je praktično obdelal vse slovensko zgodovinopisje od Linharta preko Franca Kosa in kroga prvih šolanih zgodovinarjev do danes delujočih in uveljavljenih zgodovinarjev. Svojevrsten epilog tega segmenta njegovega dela predstavlja njegov obširni polemični prikaz slovenskega zgodovinopisja in razmerja slovenskih zgodovinarjev do oblasti po drugi svetovni vojni, objavljen leta 1993 v Zgodovinskem časopisu. Dolga leta je bil Grafenauer tudi edini, ki se je sistematično posvečal vprašanjem teorije zgodovine in zgodovinske metodologije, pri čemer se je v sedemdesetih in osemdesetih letih vse bolj navezoval na razmišljanja in izhodišča francoskih socialnih zgodovinarjev. O teh vprašanjih je veliko govoril in predaval v okviru predmeta Uvod v študij zgodovine, za katerega je že leta 1948 napisal krajša ciklostirana skripta, ki so mu nato leta 1960 zrasla v obsežno knjigo-učbenik. Obširneje je o teh stvareh pisal nato še sredi sedemdesetih let v Svetovni zgodovini Cankarjeve založbe pod naslovom Temeljni pojmi o zgodovini, v manjših člankih pa še večkrat.

Delo na tako različnih področjih - od teh so tu prikazana le glavna, saj številnih objav, ki posegajo še v mnoga druga vprašanja na tem mestu pač ni mogoče naštetih ali povzeti - je pomenilo najboljšo podlago za Grafenauerjeve sintetične tekste o slovenski zgodovini. Mednje spadajo že poglavja o slovenski zgodovini, ki jih je napisal za prvo in drugo knjigo Zgodovine narodov Jugoslavije (1953, 1959), kjer je bil tudi član ožje tričlanske redakcije. Sintetične narave je tudi njegov tekst v Enciklopediji Jugoslavije (7. zv., 1968), kjer je na približno dvajsetih straneh podal pregled slovenske zgodovine od slovanske naselitve v Vzhodne Alpe pa do leta 1918. Najpomembnejši Grafenauerjev tekst te vrste o slovenski zgodovini pa je njegova Zgodovina slovenskega naroda, ki je v prvi izdaji izhajal med letoma 1954 in 1962 ter je v obravnavo zajel velik časovni lok od prazgodovinskih kultur do leta 1848. Posamezne knjige Grafenauerjeve Zgodovine so močno dopolnjenj in predelane doživele v letih 1964, 1965 in 1974 drugo izdajo, prva knjiga pa leta 1978 celo tretjo izdajo. Ta tekst je bil tudi podlaga za prikaz starejše slovenske zgodovine v leta 1979 izšli Zgodovini Slovencev Cankarjeve založbe.

Čisto na koncu tega pregleda Grafenauerjevega znanstvenega in strokovnega dela pa je potrebno spomniti še na dve stvari. Na njegove številne enciklopedične članke - te je pisal za že omenjeno Enciklopedijo Jugoslavije, Slovenski biografski leksikon in v zadnjem času zlasti za Enciklopedijo Slovenije, kjer je aktivno sodeloval že pri snovanju tega velikega projekta (geslovnik), bil podpredsednik glavnega uredniškega odbora Enciklopedije in na svoja ramena prevzemal številna težka in kompleksna gesla - ter na njegovo uredniško delo. Znotraj slednjega se mi zdi še zlasti pomembna - lahko bi jo imenovali kar serija oz. zbirka - vrsta knjig, ki jih je uredil za Slovensko matico in v katerih je izšel najprej v slovenskem prevodu Linhartov Poskus zgodovine Kranjske, nato pa še v dveh knjigah izbrana dela Franca in Milka Kosa, pripravljati pa je začel tudi izbrana dela Ljudmila Hauptmanna. Te knjige so svojevrstno posvetilo najpomembnejšim slovenskim zgodovinarjem, mednje pa bo v prihodnosti vsekakor potrebno uvrstiti tudi izbor Grafenauerjevih tekstov.

Z odhodom akademika in profesorja Boga Grafenauerja je nastala v slovenskem zgodovinopisju in sploh v slovenskem kulturnem in intelektualnem prostoru velika praznina, ki se je jasno zavedamo. Mnoge med nami, to je pravzaprav vse povojne generacije slovenskih

zgodovinarjev, ki so se šolali na ljubljanski filozofski fakulteti do začetka osemdesetih let, vežejo na uglednega profesorja osebni spomini, bodisi s predavanj, izpitov, ekskurzij in simpozijev, bodisi s kakšnih drugih srečanj, ki bodo pač živeli z nami neizbrisno do našega konca. Predvsem pa nam poleg spominov nanj ostajajo njegova številna in pomembna dela, ki bodo spremljala še naše zanamce in s katerimi si je profesor Grafenauer sam postavil najlepši, najtrdnější in pravi spomenik. S svojimi deli se je zapisal tako v zgodovino kot med Slovence; oboje pa je pomenilo smisel njegovega življenja. Nam pa ostaja naloga, da z objavo njegovih najpomembnejših izbranih del pripravimo enega temeljnih priročnikov za starejšo slovensko zgodovino.

Peter Štih

BIBLIOGRAFIJA AKADEMIKA PROF. DR. BOGA GRAFENAUERJA

1976 - 1995/1996

Bibliografije akad. prof. dr. Boga Grafenauerja za zajeta obdobja so izšle v publikaciji Univerza v Ljubljani, Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev (ULBB), Ljubljana 1957, str. 52-54; ULBB, druga knjiga 1956-1966, Ljubljana 1969, str. 15-18; v Letopisu SAZU, 23, 1972 (1973), str. 41-44; ULBB, tretja knjiga 1966-1976, 1. del, Ljubljana 1979, str. 21-23 ter v poročilih o delu Filozofske fakultete v Ljubljani za posamezna leta.

Do leta 1976 zajame vso njegovo dejavnost bibliografija, ki jo je v ZČ 30, 1976, str. 239-253 objavila Olga Janša-Zorn. Delo po tem obdobju obravnavajo še ULBB, knjiga 4, 1977-1986, 1. del, Ljubljana 1995, str. 26-28 ter Letopisi SAZU za vsako leto posebej.

Poskušal sem se držati ureditve bibliografije do leta 1976. Bibliografija je torej urejena kronološko, v okviru leta pa so na začetku mastno tiskane samostojne publikacije, potem pa razprave in strokovni članki ter gesla, urejena po abecednem redu naslovov publikacij ali periodike, navadno tiskani pa so poljudni članki, intervjuji, ocene, poročila, na koncu leta pa še prevodi, uredništva, kar je tudi posebej navedeno. Uporabljal sem samo uveljavljene kratice po SBL in EŠ.

1976

Ista zgodovinska mitologija : kaj pravzaprav proslavljajo s "tisočletnico" Koroške? - Delo/ Spril, 18, 1976, št. 130 (5.6.), str. 28, ilustr.

Kanalska dolina. - Novi Matajur (Čedad), 3, 1976, št. 15 (1./15.8.), str. 2; št. 19 (1./15.9.), str. 2. (Delni natis iz publikacije Kanalska dolina, Ljubljana 1946.)

Mesto Simona Rutarja v slovenskem zgodovinopisju. - Goriški letnik, 3, 1976 (1977), str. 9-19.

Nekaj poglavij iz zgodovine koroških Slovencev. - Prešernov koledar 1977 (1976), str. 52-62.

Oblika "tisočletnice" skrajšuje zgodovino Koroške za štiri stoletja slovenske zgodovine. - Slovenski vestnik (Celovec), 31, 1976, št. 25 (18.6.), str. 8 : ilustr.

Temeljni pojmi o zgodovini. - Svetovna zgodovina : od začetkov do danes, Ljubljana 1976, str. XIII-XLII. (Ponatis 1981, 1985.)

Iz slovenske antroponimije v Avstriji. Otto Kronsteiner, Die alpenlawischen Personennamen, Österreichische Namenforschung, Sonderreihe 2, Wien 1975. - Onomastica Jugoslaviaca (Zagreb), 6, 1976, str. 257-259.

O ustoličenju vojvode Majnharda. Koroška kronika (Jakob Unrest). - Srednjeveško slovstvo: izbrano delo (Ljubljana). 1976, str. 127-130, 193-195. (3. izd.) (Prevod.)

1977

Karantanski temelji koroške vojvodine. - ZČ, 31, 1977, št. 1-2, str. 133-154.

Osnovni pojmovi o povijesti. - Povijest svijeta : od početka do danas (Zagreb). 1977, str. 1-30. (Ponatis 1979, 1990.)

Rezultati slovenskega zgodovinopisja pri obravnavanju za narodno zavest pomembnih vprašanj (1945-1975). - Osvoboditev Slovenije 1945 (Ljubljana). 1977, str. 330-352.

Slovinci na zahodni meji : vprašanja srednjeveške kolonizacijske zgodovine Be-